

NEPRIKLAUSOMŲJŲ KELIAS

Kudirkos epochos ženklai

Aušra plyšo Basanavičiaus romantikos ir Šliūpo revoliuciškumo neišsprendžiamos dialektikos įtampoje, grėsusioje suskaldyti ir visą atgimstančios tautos judėjimą, ir 1886 metais sustojo ėjusi. Bet be laikraščio – šios pagrindinės masių komunikacijos priemonės – vis gausėją lietuviški inteligentai jau išsiversti nebegali, nors carinė valdžia lietuviškąją spaudą ir draudžia, o ją ir Prūsijos kontrabandos keliu įsivežančius persekioja. 1888 metais Varšuvoje susibūrę keliolika lietuvių studentų nutaria, kad reikią naujo laikraščio, tarnausiančio visiems lietuviams ir spręšančio realius jų gyvenimo klausimus. Vienas gal iš patriotizmo veda pasiturinčią lenkę ir laikraštį finansuoja. Vincas Kudirka laiko medicinos baigiamuosius egzaminus ir laikraštį redaguoja laisvalaikiu, sirgdamas džiova. Pirmajame numeryje deklaruojama: „Išmokinti Lietuvius lietuviškai mislyti, išjudinti ir sutraukti juos į darbą. ...pakelti dvasišką ir medžiagišką Lietuvos būtį, nukrėsti nuo lietuvių nesuprantamą lipnumą prie svetimų tautų, uždegti širdyje brolių nors... mažą kibirkštėlę meilės tėvynės – tai yra mūsų mieris, tai užduotė *Varpo*“.

Vincas Kudirka tampa *Varpo* žurnalo lemiančia dvasia. Jisai savotiškai sintetizuoja Šliūpą su Basanavičiumi, atmesdamas jų kraštutinumus ir, kas lieka, sujungdamas į pozityvaus kasdieninio darbo programą. Prieš Šliūpą polemizuodamas, *Varpo* bendradarbis Šernas-Adomaitis išreiškia nuomonę, kurią ir Kudirka atstovavo ir kuri išvis buvo būdinga kraštutinumų vengiančiam, liberaliam varpininkų sąjūdžiui: „Mes norime tarnauti Lietuvai tokiai, kokia ji šiandien yra, o ne griaujant, daryti ją tokią, dėl kurios galėtume turėti savo asabiškas simpatijas, nes Lietuvos, kokia ji nebūtų, nors jos idealai ir neatsakytų mūsų asmeniškiesiems idealams, reikalai ir nauda jos kiekvienam lietuviui turi būti brangesni už pažiūras vienviečių žmonių arba ir smulkių krūvelių.“ (*Varpas*, 1889 m., 2. nr., 23 psl.). Griežtos programos varpininkai neturi ir dėl to bando ir priima, šiek tiek nenuosekliai, įvairius skirtingus receptus. Nuo Valančiaus konservatyvizmo varpininkų liberalizmas skiriasi tuo, kad naujųjų laikų įnašai jau aiškiai priimami lietuviškojon tradicijon, nors visada ir mėginami suderinti su paveldėtoju. Kaip tik dėl to, kad įgalinus šią sintezę, ir vengiama kraštutinumų.

Kudirka (labiau už kitus varpininkus) neatsiskiria griežtai ir nuo romantikų. Juk ir jo sukurtame Lietuvos himne iš praeities stiprybės semiamas. Tačiau tuoj pat pasakoma ir kuriam tikslui šioji stiprybė semtina: „*Tegul dirba Tavo naudai ir žmonių gėrybei*“. *Tautos meilė reikština jai naudingais, konkrečiais kasdienybės darbais; ir šiems darbams įvykdyti reikia realistiškai susiorganizuoti*. Tai ir yra pagrindinis varpininkų įnašas lietuvių tautinio susipratimo turinin. (Organizacijos pradininkas liaudies patirtyje, žinoma, buvo Katalikų Bažnyčia su savo brolijomis, Valančiaus išplėstomis į masinį blaivybės sąjūdį. Valančius pirmasis platesniu mastu organizavo ir knygų kontrabandą. Bet varpininkai kuria *tautinės* organizacijos tipą. Aušrininkai bus dar buvę greičiau privačių žmonių susitikimais, negu organizacija. Varpininkų ji jau aiškiai turima, nors ir negausi).

Su *Varpu* atgimstanti lietuvių tauta – per savąją, iš liaudies kilusią inteligentiją – bus pagaliau suradusi sąlytį su tuometine vakarų Europa ir įsijungusi į jos politinį ir socialinį vyksmą. Šimtmečiais buvusi „ir tamsi, ir juoda“, o svarbiausia, pasyvi, Lietuva dabar pradeda savyje atspindėti svarbesniąsias vakarų Europos idėjas, ima dalyvauti tarptautiniuose sąjūdžiuose, tampa politiškai pilnametė. Išsimokslinusi ar mokslus einanti jaunuomenė buvo šių europinių įtakų (iš kurių išsivystė

mūsų visuomenės ideologinė diferenciacija) perdavė, laikraštis – jų veiklos pagrindinė priemonė. Šioji per laikraščius kalbanti akademinė jaunuomenė buvo lietuvių tautinio atgimimo aktyvusis elementas ir tuometinių tautai aktualių uždavinių sprendėja. (Tai ir yra *tikroji* lietuvių akademinė tradicija).

Varpininkų įtakoje susiformuoja vėliau visoje atgimstančioje tautoje įsivyravusi globalinė lietuviškosios problemos samprata: *visa yra reikalinga lietuvių tautai, kuomi egzistuoja ir kiekviena kita kultūrinė tauta, ir visa tai turi būti lietuvių pastangomis sukurta*. Ūkio tobulinimas, prekybos ir pramonės organizavimas, politinis veikimas, lietuvių mokymas, kad būtų inteligentams iš ko žmonas vesti, eilių rašymo taisyklės, muzikos komponavimas, muziejų steigimas, o visų pirma – knygos ir laikraščiai. Visa reikėjo pradėti nuo pradžios, norint lietuvių tautą, pasilikusią dar gana viduramžiškam kultūriniame lygyje, per keletą dešimtų metų atvesti į devynioliktojo šimtmečio tautų bendruomenę pilnateisio nariu.

Ir viskas buvo tų pačių žmonių – devynioliktojo amžiaus gale greičiau dešimtimis negu šimtais skaičiuojamų – daroma. Medicinos daktarai rašė lietuvių kalbos gramatikas, kurioms studijuoti vidurinių mokyklų mokiniai burdavosi į slaptas kuopeles, gramatikas hektografu nusimultiplikavę. Teisėjai kaimo žmonėms kluonuose vaidino komedijas, kad per jas perduotų tautinės ir socialinės apšvietos kibirkštį. Basanavičius gydė bulgarus ir mokėjo *Aušros* sąskaitas (o Bruožis – vokiečius ir *Varpo*); Petras Vileišis statė Rusijoje tiltus, ir iš savo uždarbio leido dešimtimis savo paties ar jo užsakymu parašytas, knygutes, o pagaliau ir pirmąjį lietuvišką *Vilniaus žinių* dienraštį. Atsiradus Lietuvoje socialistams, varpininkai jiems padeda slaptai iš Vokietijos įsigabenti savo literatūrą, tikėdamiesi, kad socialistai atlietuvinės Vilniaus darbininkiją. Socialistų steigėjas Andrius Domaševičius, „nors ir tikiybinis indiferentas“, aktyviai dalyvauja kovoje už išgavimą Vilniaus lietuviams šv. Mikalojaus bažnyčios, o ją laimėjus, gieda jos bažnytiniame chore. Nuo varpininkų atskilęs Tumas-Vaižgantas judina tauton kunigiją. (Jo paties žodžiais, *Tėvynės Sargo* 1900 m. 12 nr., tuometinė „Lietuvos kunigija su mažomis išimtimis yra užsiėmusi grynais tikiybiškais dalykais, arba ant nelaimės visai nieku neužsiėmusi. Tautiškas judėjimas sulig ja – tai nuodėmė, separatizmas, veisimas neapykantos, skaldymas bendrijos dalies...“).

Turtingesnieji papirkinėja caro valdininkus, kad leistų lietuvišką spaudą; gudresnieji kitiems valdininkams kelia bylas, kad teismo keliu juos privertus lietuvišką spaudą gražinti; iškalbingesnieji rašo valdžiai peticijas. O iš viso per keturiasdešimt draudimo metų Prūsijoje išspausdinama ir Lietuvon nelegaliai įgabenama vidutiniškai po 110.000 egzempliorių lietuviškų knygų kasmet, skaitant ir metinį laikraščio komplektą už knygą. Tvirtinama, kad netoli pusės šių knygų Lietuvoje paskleidęs savo privačia iniciatyva ir pastangomis vienas žmogus – Jurgis Bielinis, savo ūkį palikęs žmonai tvarkyti ir kartais, knygas platindamas ir policijos persekiojamas, per kelis metus namo negrįždavęs. (Tautinio atgimimo gadynėje būta nuostabių žmonių. Sakysime, prezidento Griniaus pirmoji žmona, vėliau bolševikų nužudyta, Joana Pavalkytė-Grinienė ne tik pati gabeno draudžiamąją spaudą, organizavo vaidinimus ir chorus, demonstracijas prieš lenkinimą, slapstė ir į užsienį gabeno politinius kalinius, papirkinėdama kalėjimo psichiatrus, kad anuos pripažintų ligonimis, steigė draugijas ir mokyklas, bet netgi mėgino suorganizuoti III Dono pėstininkų pulko kareivius sukilimui prieš caro valdžią!).

Reikia pabrėžti, kad lietuvių tautinis atgimimas maitinosi ne vien iš grynai nacionalinių, bet ir iš visuotinių moralinių šaltinių, tuo užspausdamas savotišką antspaudą lietuviškajam nacionalizmui, pasidariusiam skirtingu, sakysime, nuo vokiškojo. Vincas Kudirka Lietuvos himne pageidauja: „Tegul Tavo vaikai eina *vien takais dorybės...*“ Kurios gi kitos tautos nacionaliniame himne rasime šitaip išreikštą *visuotinės*, niekieno neišskiriančios ir niekieno kraujo nesišaukiančios, *moralybės* reikalavimą,

ne vien didžiavimąsi *savąja* plevėsuojančia vėliava, ar *savuoju karaliumi*? Kudirka tęsia savo mintį ir toliau: „Tegul dirba Tavo naudai ir *žmonių*“ – vadinasi, turbūt, žmonijos – „gėrybei“. Dorybė ir žmoniškumas buvo lietuvių tautinio atgimimo neišskiriami motyvai ir inspiracijos šaltiniai, kreipę tuometinių patriotų dėmesį į per tautiškumą išreikštiną visuotinį humanizmą. Galbūt, šis humanizmas nacionalizme sietinas su lietuvių istorijoje prieš krikščionybės įvedimą reiškusiu religiniu tolerantiškumu, su vėlesnio religinio fanatizmo kur kas švelnesnėmis, kaip vakarų Europoje, formomis, ir su modernaus antisemitizmo paviršutiniškumu – su kažkuo specifišku lietuvių tautiniame charakteryje, kaip jis istorijoje atsiskleidžia.

1959

Lietuvis kaip revoliucijos žmogus

Politinė filosofė Hannah Arendt yra rašiusi, kad pasaulio, kuriame atominis karas nebeįsivaizduojamas, ateitį nuspręsią revoliuciniai sąjūdžiai. Tokio pasaulio fone minint vieną lietuviškų sukilimų (1863 m.) ir visada, birželio mėnesį, prisimenant kitą (1941 m.), norisi pažvelgti į lietuvį, kaip revoliucinį žmogų. Revoliucinį ne kurios nors ideologijos prasme, bet kaip žmogų, kuriame yra išsiveržęs nesunaikinamas impulsas kovoti prieš žmogaus teises paneigiantį despotizmą.

Šitokio žvilgsnio esame reikalingi, nes jau pradeda grėsti pavojus, kad save pajustume vien skriaudžiama tauta, dėl kurios likimo tegalima raudoti, užmiršę, kad buvome – ir gal tebesame – ir kovojanti tauta. Jautrumas skausmui gali būti universaliausias humanizmo pagrindas, bet kiekviena karta turi savo skausmus, kuriuos neįmanoma padaryti suprantamais jų neišgyvenusiems. Seniems su jaunais pasidalinti tegalima tik laisvės kovos impulsu, kuris drasko visų kartų širdį ir sąžinę. Tai yra antroji priežastis, dėl ko šiandien kalbėti reikia ne apie kančią, bet apie kovą – nors iš tikrųjų kova nuo kančios mūsų istorijoje vargu ar yra atskiriamos.

Žiūrėti į save, kaip į revoliucionierių tautą, mes dar neįpratę. Kai kas lietuviuose įžiūri išlikusią baudžiauninko laikyseną. Kai kas mūsų tautos simboliu norėtų laikyti rezignuojančiai kenčiantį, ranka į kelius pasirėmusį, Rūpintojėlį. O tačiau per pastaruosius pusantro šimto metų mes esame iškovoję penkias nemažas revoliucijas, kurias visas galima pavadinti nacionalistinėmis ir humanistinėmis, ir nei vienos – komunistine. Nei viena iš jų nepagimdė nei savųjų teroro režimo. Mūsų, kaip ir amerikiečių, revoliucinė tradicija yra likusi nesutepta, – nors ir mes, kaip amerikiečiai, linkę primiršti, kad esame revoliucinė tauta, pasiaukojusių krauju susirišusi su naujos vizijos moderniajam pasauliui kūrimo kova. Mūsų sukiliminė tradicija yra skausmo himnas, šaukiąs protestuoti prieš silpnųjų skriaudimą ir beginklio laisvės triuškinimą, kur tai bebūtų daroma; bet ji yra ir istorijos poezija, nes laisvės impulsas mūsų nebuvo išduotas jokiai nežmoniškumo ir jėgos glorifikacijai.

Lietuvis, kaip revoliucinis žmogus, nėra dviejų didžiųjų revoliucijų, pradėjusių moderniusius amžius – amerikiečių ir prancūzų – padarinys. Pirmuosius revoliucionierius mūsų istorija yra užregistravusi Vytauto laikais. Mums didinga Žalgirio pergalė, bet turėtume didžiutis ir nepavykusius 1418 m. Žemaitijos valstiečių sukilimu prieš Žalgirio nugalėtoją, laisvus valstiečius davusiu baudžiauninkais savo bajorams. Turėtume šiuo įvykiu didžiutis, nes jis liudija, kad lietuviai ir garbingiausiais senosios savo istorijos metais kovojo ne vien dėl tautos nepriklausomybės, bet ir dėl žmogaus laisvės.

Ir kai šiandien su užtarnauta pagarba minimas Martynas Mažvydas, neturėtų būti visiškai pamirštas ir jo bendralaikis Buivydas, 1545 m. Anykščių valstiečių sukilimo prieš didėjančią

baudžios priespaudą vadas. Atskirose vietose baudžiauninkų bruzdėjimų užregistruota ir septynioliktame, ir aštuonioliktame šimtmečiu. Ir šių laisvės impulso prasiveržimų neturėtume palikti, Jono Meko žodžiais, „nežinomais, neįrašytais, apsnigtais sniego ir užgultais akmenų“, nes ir juose yra žmogaus didybės paslaptis, kurią turime teisės laikyti savo paveldėjimu.

Reikšmingiausias valstiečių sukilimas įvyko 1769 m. Šiaulių ekonomijoje. Sukilėlių valdžia Joniškyje išsilaikė ilgiau kaip 1941 m. sukilimo pastatytoji vyriausybė, trejus mėnesius. Sukilimą numalšinus, tuometinė „sava“ Lenkijos-Lietuvos valdžia vieną sukilimo vadų gyvą įpyne į tekinį, o kitų kūnus sukapojo į keturias dalis ir, kaip 1947 m. partizanų lavonus (tik žymiai mažesni jų skaičių), pasmaigstė ant vieškelio. Visi šie valstiečių sukilimai panašiai pasibaigdavo – visi jie buvo pralaimėti. Tačiau jie yra brangesnis prisiminimas už tėvynės žemės saują, nes jie liudija, kad baudžiava niekada nebuvo lietuvių sunaikinusi to, kas žmoguje vis kovoja ir kovoja dėl teisingumo ir dėl trapios laisvės vizijos.

1794 m. įvyko pirmasis nacionalinis sukilimas, kuriame lietuviai dalyvavo. Sukilimas rėmėsi tuomet paskutinius savo metus gyvenusios Lenkijos-Lietuvos karališkosios respublikos tradicijomis. Tačiau jame jau buvo ir modernių impulsų, kuriems atstovavo pats sukilimo Lietuvoje vadas generolas Jokūbas Jasinskis. Persisunkęs prancūzų revoliucijos idėjomis, aristokratiškas masonas Jasinskis siekė uždegti liaudį lygiai su bajorais sukilime dalyvauti. Už tai prieš jį prasidėjo intrigos, ir Jasinskis turėjo mirti, ne Vilnių, o Varšuvą begindamas.

Save lietuviu laikęs, viso sukilimo vadas Tadas Kosciuška buvo, Amerikos revoliucijai iškilus, nuskubėjęs kovoti dėl šito, tuomet radikalių idealų, krašto nepriklausomybės. Juk laisvės kova yra nedaloma, ir visur ji lygiai šventa. Lenkijos-Lietuvos sukilimui prasidedant, šis Amerikos generolas grįžta namo ir deklaruoja „neginčijamą teisę pasipriešinti tironams ir ginkluotai priespaudai“.

1831 m. prasiveržė antrasis sukilimas, kurį Lietuvoje pradėjo Salantų ir Ginteliškio valstiečiai, tik vėliau bajorijos tepasekti. Telšių apskrities sukilėlių vadas Anupras Jucevičius liudija liaudyje tebegyvą laisvės impulsą: „mačiau“, rašo jis, „kaip pradžioje kaimo žmonės užsidegę veržėsi į tėvynės gynėjų eiles... Gilus ir opus yra paprasčiausio žmogaus laisvės pajautimas. Bemaž kiekvienas žemaičių valstietis, eidamas į (sukilėlių) kariuomenę, pareiškėdavo ir reikalavėdavo aiškiai įrašyti kontrolėje, kad jis einąs savo paties noru, bet ne iš paskyrimo nuo žemės...“ Ir ką toliau Jucevičius rašo, tai tinka ir 1918 – nepriklausomybės kovų – metams: „Kiek pažįstu mūsų liaudies balsą, galiu tvirtinti, jog, gindama savo laisvę ir žemę, yra pasiryžusi kovoti ligi paskutiniosios plikomis rankomis ir aukoti savo gyvybę, bet reikia, kad ji turėtų tą laisvę ir žemę.“

Po kiekvieno nuslopinto sukilimo ateina (iš toliau žiūrėti) tyla, ir atrodo, kad pelenuose tebevyksta mažesnis gyvenimas, ir nebėra jėgų visuomenę sukrečiančiai kovai. Bet nei keturi šimtai savo baudžios metų nesunaikino to laisvės pajutimo, apie kurį kalba Jucevičius, nei svetimoms valdžios represija jo užgožti nepajėgė. Nuo 1794 m. vidutiniškai kas 37 metai mūsų tautoje iš tariamųjų pelenų yra įsižiebusi sukiliminė ugnis, tarytum kiekvieną sykį reikėtų visiškai naujos generacijos, kuri būtų užmiršusi kartuvių vaizdą, bet jaustų vergijos kartumą.

Prieš šimtą metų Lietuvoje buvo pasklidusi nauja – iš baudžios išsivadavimo – viltis. Jono Biliūno „Liūdno pasakos“ žodžiais, „žmonės vergai, dar neseniai tokie ramūs ir bailūs, netikėtai sujudo, ir jeigu ne visi balsiai prabilo, tai visi ėmė svajoti ir geresnių laikų laukti...“ Ir jaunas baudžiauninkas Petras Banys „negalėjo į tuos atsitikimus šaltom akim žiūrėti... Nors toliau savo

miestelio nebuvo nuėjęs, o apie pasaulio ir žmonių reikalus nedaug teišmanė, tačiau žodžiai laisvė ir lygybė jam buvo suprantami ir brangūs.“ Ir jis su draugais pasigamino kažkokius „ilgus geležiniais galais pagalius“ kovoti prieš carinę kavaleriją, kaip 1953 m. rytinio Berlyno jaunuoliai akmenimis prieš sovietų tankus.

1863 m. sukilimo Lietuvoje vadui Zigmantui Sierakauskui tais pačiais metais pastatė kartuves Vilniuje; trijų šimtų dalgiais ginkluotų valstiečių kovos būrį savo pamokslais uždegusiam kunigui Antanui Mackevičiui – Kaune. Ir „Liūdnos pasakos“ Juozapota, išprotėjusi kartuvėse siūbuojančio savo vyro akivaizdoje, dešimtį metų slankiojo klaiki ir nelaiminga, visų sutiktyjų klausinėdama: „Ar nežinai tamsta, kur mano Petriukas?“ Tepaliko sukilėlių radikaliojo sparno vado Kosto Kalinausko žodžiai: „Nes aš tau, liaudie, sakau iš po kartuvių, jog tik tada laiminga gyvensi, kai ant tavęs nebebus maskolio.“

Kiekvieną sukilimą užgniaužus, akcijos herojus pakeičia darbo realistai. Po 1794 m. atėjo Vilniaus universiteto lituanistų sąjūdis, po 1831 m. mažesnė Valančiaus ir Daukanto, o po 1863 m. didesnė Basanavičiaus-Maironio-Kudirkos-Šliūpo grupė. Bet po herojiškos fazės atėjusi realistinė nesumažina žmogiškojo įsipareigojimo. Visą gyvenimą skriaudžiamai tautai dirbti, kai už tai niekas neužmoka, nėra menčiau, kaip vieną sykį už ją numirti. Ir kas šitokiame realistiniame periode sukaupiama, tai maitina sekančią revoliucinę kartą.

Realistiniame *Aušros* ir *Varpo* periode subręsta tautinė sąmonė, kuri perkūnais prabyla 1905 m. revoliucijoje, radikaliausioje iš lietuviškųjų sukilimų. „Taigi meskime nuo savęs jungą caro vergijos, ir iškovokime sau Lietuvą, valdomą mūsų pačių krašto žmonių“, skelbė tuomet laisvės kovos avangarde buvę Lietuvos socialdemokratai: „Stokite kovon... už liusesnę ir laimingesnę darbininkų buitį, už savarankią savo reikaluose, žmonių valdomą Lietuvą, už seimą Vilniaus mieste.“ Dešimtys tūkstančių darbininkų – lietuviai, lenkai ir žydai – solidariai streikavo Vilniuje ir Kaune, o iš miestelių buvo išvaryti carinio režimo valdininkai. Sukilimo įkarštyje susirinko Didysis Vilniaus seimas, pareikalavęs Lietuvai autonomijos.

Šiandien 1905 m. sukilimas kai kam atrodo diskredituotas, nes kai kuriais jo šūkais naudojasi ir dabartinis Lietuvos okupantas. O kiti, užsimoję sukurti savo kovos monopolistinę legendą, yra pasiryžę užmiršti, kad visų laisvės kova yra toji pati, tokių pat žmonių žaizdomis išpinta istorijos poezija, mūsų širdis ir darbus angažuojąs jos palikimas. 1905 m. sukilimas mus suriša solidarumo ryšiais su šiandienėm „naujosiom“ tautom, kurios pergyvena panašią fazę, su panašiom aspiracijom, kaip mes 1905 metais. Ir jeigu – apsupti privilegijomis, kurios šiandieniniam pasauly vis dar yra retenybė – užmirštume šį solidarumą, tai prisiminkime, kad tik ši revoliucija, Vaclovo Biržiškos žodžiais, „sukūrė politiškai sąmoningą tautą“.

Visos lietuviškos revoliucijos, kokius kitus tikslus jos bebūtų turėjusios, kilo iš skriaudžiamo žmogaus šauksmo, kuris yra neatsiejamas nuo laisvės vilties. Bet niekada šis skausmas nebuvo tokiu aštrumu tiek daug sužeidęs, kaip 1941 – koncentracijos stovyklų ir nekaltųjų išvežimo – metais. Niekada senovinių despotizmų inkvizitoriai nėra tiek dedikavęsi žmonių laužymui, kaip Muravjovo Koriko palikuonys kiekvienos žmonių revoliucijos idealus išdavusio sovietinio despotizmo tarnyboje. Ir niekada nėra 40.000 nieku net šiam režimui nenusikaltusių žmonių per savaitę gyvuliniais vagonais išstremta į amžinųjų šalčių dykumas.

„Aš noriu būti žmogum“, šaukė Antano Škėmos „Pabudimo“ Kazys, enkevedistų kankinamas.

„Jo akys susiraukšlėja, iš akių ištrykšta ašaros, iš gerklės išsprūsta kriokiantys garsai.“ Iš šitokio kankinamo žmogaus šauksmo, atsiliepusio ir tūkstančiuose, kurie patys nebuvo paliesti (o kaip jis galėjo neatsiliepti?), prasiveržė, progos sulaukus, tautos sukilimas. Jaunųjų akademikų ir karininkų nustatytuose organizaciniuose griaučiuose gyvybę ir jėgą sukilimui suteikė gimnazistai, su plaktukais ėmę šarvuotus automobilius; puskarininkiai, kurie tapo sukilimo vadais, nes jie vieninteliai savo būriuose mokėjo šaudyti; žmonės, kurių niekas nešaukė ir neragino, ir kuriuose prieš sukilimą visiškai nebuvo minties, kad „teks partizanauti“. Laikinas laimėtas sukilimo vaisius buvo Lietuvos nepriklausomybės atstatymas.

Iš šio sukilimo išaugo iki 1952 m. veikęs pagrindinis laisvės kovų sąjūdis. Visiems lietuviškiems sukilimams būdingą nuosaikumą ir humaniškus tikslus liudija Kęstučio apygardos vado Visvydo žodžiai slaptame Vilniaus suvažiavime 1947 m. sausio 12: „Jie (partizanai) ir ateityje norės būti kovotojais dėl laisvos demokratinės Lietuvos... kurioje visiems be išimties jauku, šviesu ir gera būtų gyventi, viešpatautų socialinis teisingumas, paremtas naujais principais, ir niekad daugiau nebūtų sūnų ir posūnių.“ Partizano likimą susumuoja tolimesni jo žodžiai: „Laisvės kovos sąjūdžio narys su granata kišenėje veža slaptąją spaudą, laisvės kovos sąjūdžio narė lietuvaitė... tamsią darganotą naktį neša slaptąją korespondenciją, laisvės kovos sąjūdžio narys... apsuptas iš visų pusių priešo, iššaudęs paskutinius šovinius, žūsta susisprogdinęs granata.“

Ką galime teisingiau apie mūsų rezistenciją pasakyti, kaip tai, ką nežinomas poetas 1956 m. vengrų sukilimo metu užrašė Budapešto barikadų griuvėsiuose:

Jūs esate didvyriai –
Bet ne didvyriai mūsų praeities dainų.
Mes neturime žodžio jums –
Bet nenurimsim, kol jo nesurasim.

Baudžiauninkas Buivydas, aristokratiškasis masonas Jasinskis, revoliucinis kunigas Mackevičius, 1905 m. radikalūs socialistai, 1941 m. konservatyvūs katalikai, dabartinės okupacijos rezistentas Juozas Lukša, – visi jie be jokio skirtumo yra gyvenime neįžiūrimo ir mirtyje menko žmogaus didybės monumentas, degęs naktį*.

Po keturiasdešimties tūkstančių kovoje prieš sovietinį despotizmą žuvusiųjų aukos, lietuvių tauta vėl pergyvena porevoliucinį laikotarpį, kada, atrodo, pelenuose vyksta menkesnis gyvenimas, kada veiksmo herojų pakeičia darbo realistas, ir kada kaupiama medžiaga tam, ką ateities kartos apsispręs vykdyti.

Bet sunku patikėti, kad realistams pakeitus herojus (šis procesas vyksta ir išeivijoje), lietuvių revoliucinė tradicija būtų pasibaigusi. Ji yra nuėjusi požemin, kaip po kiekvienos užgniauztos revoliucijos, ir, galbūt, jinau ten turės bręsti tiek pat ilgai, kaip praeityje – vidutiniškai trisdešimt ir septynerius metus, kol bus užmirštas kovos skausmas ir iš gyvenimo skausmo vėl gims kova. Kaip kiekvienas kovos etapas, jis bus vedamas kitokių žmonių (gal net tų, iš kurių mes šiandien nieko nesitikime) kitokiais būdais ir kita dvasia, ir kitokias progas išnaudojant. Bet, galbūt, ir mes galime

* Dėl šio sakinio *Draugo* birželio 26 d. numeryje rašančiajam padarytas priekaištas, kad 1905 m. „sukilimo kreditus“ priskyriau „vien tik Lietuvos Socialdemokratų Partijai“, o „1941 m. sukilimo naštą konservatyviems katalikams“. Net ir principiniam priekabių ieškotojui turėtų šiuo atveju būti aišku, kad, kaip nesuvedami visi vėliausios rezistencijos žygiai į vieną Juozo Lukšos asmenį, taip nesusiaurinama nei 1905 m. revoliucija į socialistų, nei 1941 m. sukilimas į katalikų darbus, nors šios grupės minėtų sukilimų organizaciniame aspekte turėjo, mano supratimu, raktinį vaidmenį. Į minėjimus be partinio graužiko aistrų ateinančiam turėtų, rodos, būti suvokiama, kad šios pastraipos išvardinimu nemanyta pateikti pilnutinė faktų analizė, o tesiekia parinktais ryškesniais pavyzdžiais pailiuoti visų visuomenės sluoksnių ir idėjinų kryptų dalyvavimą amžinojoje lietuvių kovoje dėl laisvės.

bent kai kuo – partizanų vadas Visvydas minėjo „naujus principus“ – prisidėti prie nepajuntamai lėto kovos dėl žmogaus ir tautos laisvės medžiagos kaupimo.

O tai yra didžiausia istorinė ir žmogiška atsakomybė, kokią savo šiandieniniame gyvenime galime turėti. Istorinė atsakomybė, nes lietuvių laisvės kova nėra vien kova dėl savo gėrio, bet visos žmonijos kovos dėl laisvės ir teisingumo visiems svarbi dalis. Ją apleisdami, išduodame tūkstančio kartų ir tūkstančio tautų – baltų, geltonų ir juodų – slaptus sapnus ir neištariamą viltį.

Kai kas iš mūsų, grįžę iš mitingo prieš sovietinį imperializmą, šiandien siuntinėja Illinois legislatūrai protestus prieš įstatymą, uždrausiantį namų savininkams diskriminuoti prieš juodos spalvos žmones, prieš šimtą metų dar tebesidalinusiems su lietuviu valstiečiu baudžiauninko likimu*. Kuo mes galime spinduliuoti į pavergtąjį kraštą, jeigu savo darbais imame liudyti, kad mūsų prietariai mums svarbesni už žmogaus teises? Šiandien turėtų būti jau visų sąžinėms aiški istorijos tiesa, kad visi turi atsakomybę dėl visų laisvės kovoti, nes tie, kurie gyvi, yra kalti už nukankinamus, ir tie, kurie skriaudžiami, yra iššaukimas kiekvienam neskriaudžiamajam.

Tačiau dar giliau už šią istorinę atsakomybę mumyse yra žmogiškas ryšys su save už kitus paaukojusiais. Dėl laisvės kovojęs, kurio jau nebėra, neturi nieko kito, ką jo auka ligi kaulų smegenų sukrestų, kaip tik mus. Bet ir mes, kurie kiekvieną akimirką galime, kaip Jobas, viską prarasti, nieko daugiau nebeturime, kas mums neatimamai priklausytų, kaip tik pakartųjų ir granatomis susisprogdinusių sutrupintą ilgesį. Ir todėl tiems, kurių „pelenai vėjo kvape dega amžiams“, priklauso mūsų galutinė žmogiškoji ištikimybė.

1963

Iš: Vytautas Kavolis, *Nepriklausomųjų kelias*, publicistikos straipsniai (1951–1965), sudarytojai Egidijus Aleksandravičius ir Daiva Dapkutė; Vytauto Didžiojo universitetas, Lietuvių išeivijos institutas, Vilnius: Versus aureus, 2006.

* Mūsų moralinį galvų pametimą iliustruoja tai, kad korespondencijas, raginančias prieš šį įstatymą agituoti, man teko skaityti tame iš Chicagos lietuviškųjų dienraščių, kurio idėjinėje tradicijoje lygus žmoniškumas visiems yra labiausiai spindinti (ir neišduota) vertybė.